

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.73>

ДО ПИТАННЯ ПРИНЦИПУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОГО ЖИТТЄВОГО РІВНЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Пунтус Д.А.*доктор філософії права,**докторант кафедри трудового права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Пунтус Д.А. До питання принципу забезпечення гідного життєвого рівня у сфері соціального забезпечення.

Стаття присвячена дослідженню принципу забезпечення гідного життєвого рівня як ключового принципу права соціального забезпечення. Під час написання статті автором проаналізовано чинне національне законодавство, міжнародні документи з розглядуваного питання, погляди науковців, які досліджували принципи права соціального забезпечення. Звернуто увагу на важливу роль у забезпеченні гідного життєвого рівня права соціального забезпечення. Забезпечення гідного життєвого рівня у праві соціального забезпечення запропоновано визначити як ключову правову вимогу, яка розвивається в контексті більш загальної засади державної політики та напряду розвитку міжнародних стандартів, яка полягає у взятті на себе державою зобов'язань щодо гарантування правової можливості отримання кожним відповідного нормативно визначеного та науково й економічно обґрунтованого, заснованого на міжнародних стандартах, обсягу матеріальних та нематеріальних благ, які є необхідними для задоволення базових потреб людини, а також потреб у її розвитку, рівень яких відповідає людській гідності. Розкриваючи принцип забезпечення гідного життєвого рівня, автором наведено його характерні ознаки. Аналізуючи чинне вітчизняне законодавство, автор звертає увагу на декларативність принципу забезпечення гідного життєвого рівня, спотворення його сутності та невідповідність розуміння зазначеного принципу загальновизнаним міжнародним стандартам. Відтак автором акцентовано увагу на необхідності офіційного визнання та чіткого й конкретного нормативно-правового визначення принципу забезпечення гідного життєвого рівня у галузі соціального забезпечення. Зокрема, даний принцип має бути текстуально закріплений у переліку основних принципів права соціального забезпечення, надалі необхідно його деталізувати, закріпивши окремою статтею визначення його сутності, перелік якісних і кількісних показників, які характеризують дотримання у сфері соціального забезпечення саме гідного рівня життя. Також необхідним є закріплення в кожній організаційно-правовій формі соціального забезпечення, за кожним видом та виплатою, що відповідні допомоги, послуги, виплати повинні забезпечувати особі, яка їх отримує, гідний життєвий рівень.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціально-забезпечувальне законодавство, міжнародні документи, принципи, гідний життєвий рівень, гарантування.

Puntus D.A. On the issue of the principle of ensuring a decent standard of living in the field of social security.

The article is devoted to the study of the principle of ensuring a decent standard of living as a key principle of social security law. When writing the article, the author analyzed the current national legislation, international documents on the issue under consideration, and the views of scholars who studied the principles of social security law. Attention is drawn to the important role of social security law in ensuring a decent standard of living. Ensuring a decent standard of living in social security law is proposed to be defined as a key legal requirement that develops in the context of a more general principle of state policy and the direction of development of international standards, which consists in the state assuming obligations to guarantee the legal possibility for everyone to receive the appropriate normatively defined and scientifically and economically justified, based on international standards, amount of material and non-material benefits that are necessary to satisfy basic human needs, as well as needs in their development, the level of which corresponds to human dignity. Revealing the principle of ensuring a decent standard of living, the author presents its characteristic features. Analyzing the current domestic legislation, the author draws attention to the declarative nature of the principle of ensuring a decent standard of living, the distortion of its essence and the inconsistency of the understanding of the said principle with generally recognized international standards. Therefore, the author emphasizes the need for official recognition and a clear and specific regulatory definition of the principle of ensuring a decent standard of living in the field of social security. In particular, this principle

should be textually enshrined in the list of basic principles of social security law, and in the future it is necessary to detail it by enshrining in a separate article defining its essence, a list of qualitative and quantitative indicators that characterize compliance with a decent standard of living in the field of social security. It is also necessary to enshrine in each organizational and legal form of social security, for each type and payment, that the relevant benefits, services, payments should provide the person receiving them with a decent standard of living.

Key words: social security, social security legislation, international documents, principles, decent standard of living, guarantees.

Постановка проблеми. Право соціального забезпечення є галуззю права, котре тісно пов'язане із реаліями життя, його конкретними обставинами, із безпосереднім колом благ, необхідних людині для гідного існування, з її побутом, повсякденною життєдіяльністю в контексті гарантованості різних матеріальних (здебільшого), фізичних, нематеріальних умов для її належної якості, де ключову роль відіграє принцип забезпечення гідного життєвого рівня. Його призначення – визначення обсягу благ, потрібних людині для гідного існування, а також окреслення значення права соціального забезпечення в реалізації цього завдання. Одним із головних завдань держави є чітке, вичерпне визначення змісту цього принципу на основі загальновизнаних міжнародно-правових стандартів, його нормативне закріплення в законодавстві у сфері соціального забезпечення та ефективне впровадження у практику відповідних правовідносин.

Стан опрацювання проблематики. Окремі питання проблематики визначення принципу забезпечення достатнього рівня життя досліджувалися науковцями різних галузей права, в тому числі, і права соціального забезпечення, зокрема, Н. Вапнярчук, О. Гафуровою, К. Гнатенко, Н. Гресь, Т. Длугопольською, А. Зубрицькою, Л. Кулачок-Тітовою, І. Магновським, В. Мацокінім, В. Мінуліною, П. Пилипенком, С. Синчук, В. Тарасенком, А. Чайкою, О. Ярошенком та ін. Разом з тим, на сьогодні системного напрацювання з проблематики втілення принципу забезпечення гідного життєвого рівня у сфері соціального забезпечення все ж не здійснено.

Мета статті – дослідження проблематики втілення принципу забезпечення гідного життєвого рівня у сфері соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи дослідження принципу забезпечення гідного життєвого рівня у сфері соціального забезпечення, передусім розглянемо, що являє собою право на достатній життєвий рівень, про яке згадується в національному законодавстві, яке В. Мацокін аналізує як інтегруюче й узагальнююче щодо всієї системи соціальних прав, яке, з одного боку, об'єднує всі соціальні права, а з іншого – виступає одним із визначальних критеріїв соціального характеру української держави в цілому [1, с. 15]. Водночас О. Ярошенко зауважує, що чинні національні законодавчі акти, що визначають правові засади формування й застосування державних соціальних стандартів і нормативів, спрямованих на реалізацію закріплених Конституцією та законами України основних соціальних гарантій, чіткої й однозначної відповіді на питання, що є достатній життєвий рівень, який зміст відповідного права та як воно забезпечується, не містять [2, с. 110].

Виходячи з цього О. Ярошенко зазначає, що зрозуміло, що достатній життєвий рівень не є установленою величиною, позаяк він змінюється залежно від соціально-економічних та інших чинників. Завдання держави полягає в створенні належних умов для людини, щоб вона могла своєю працею забезпечити гідну матеріальну базу як для себе, так і своєї сім'ї. Обстоюється позиція, що правильніше говорити не про достатній, а про гідний життєвий рівень, адже у першому випадку йдеться про рівень, який фактично відповідає мінімальним потребам людини (тобто той, що дорівнює або є вищим межі бідності людини), значення ж другого полягає у тому, що це рівень, який виходить із того, що для людини є найвищою соціальною цінністю. Саме гідність дає змогу людині відчувати самоповагу й усвідомлювати власну суспільну цінність. Ця позиція має бути зафіксована й у ст. 48 Конституції України [2, с. 110].

Наведене є слушним та вартим уваги. Підкреслена термінологічна плутанина в позначенні важливої правової категорії є значною проблемою чинного соціально-забезпечувального законодавства, та й в цілому правової системи держави. Адже такий стан правового регулювання ускладнює тлумачення гідного рівня життя, його складових, його ролі у формуванні державної політики та якості реалізації прав людини.

Звертаючись до міжнародних документів, констатуємо, що для позначення фактично одного й того ж явища використовуються різні терміни: «достатній життєвий рівень»; «гідний життєвий рівень»; «життєвий рівень, який є необхідним для підтримання здоров'я і добробуту»; «адекватний соціальний захист». Так, ч. XI Європейського кодексу соціального забезпечення (1964) виходить із того, що розмір допомоги встановлюється відповідно до визначеної шкали чи шкали, запрова-

дженої компетентним органом державної влади. Цей розмір може бути скорочено, тільки якщо інші засоби існування сім'ї бенефіціарія перевищують визначені основні суми чи основні суми, встановлені компетентним органом державної влади. При цьому загальний розмір допомоги та будь-яких інших засобів існування після вирахування зазначених вище сум має бути достатнім для утримання сім'ї у здоровому й гідному стані. Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників (1989) у ст. 5 фіксує, що всі види зайнятості підлягають справедливій винагороді. З цією метою працівникам забезпечується справедлива заробітна плата, тобто заробітна плата достатня для забезпечення їм гідного рівня життя. Стосовно соціального захисту ст. 10 розглядуваного акту закріплює, що кожний працівник Європейського Співтовариства має право на адекватний соціальний захист, і незалежно від статусу і розміру підприємства, на якому працює, користуватися адекватним рівнем допомоги з соціального забезпечення. Відповідно до ст. 4, 30 Європейської соціальної хартії (переглянутої) (1996) з метою забезпечення ефективного здійснення права на справедливую винагороду держави зобов'язуються визнати право працівників на таку винагороду, яка забезпечує їм і їх сім'ям достатній життєвий рівень. У свою чергу з метою забезпечення реалізації права на захист від бідності та соціального відчуження Сторони зобов'язуються: а) у рамках загального та узгодженого підходу вживати заходів для надання особам, що живуть або можуть опинитися в ситуації соціального відчуження або бідності, а також членам їх сімей ефективного доступу, зокрема до роботи, житла, професійної підготовки, освіти, культури і соціальної та медичної допомоги; б) переглядати ці заходи з метою їх коригування у разі необхідності [3, с. 371-372].

Відтак, з огляду на загальновизнані світові стандарти, основним завданням політики держави в цілому, та безпосередньо у сфері соціального забезпечення повинно бути створення умов саме для гідного життя, життя, яке дозволяє задовольняти не лише базові потреби в їжі, а й інший перелік потреб, які випливають із сутності людини. Тому вважаємо слід підтримати висловлену О. Ярошенком позицію, та визначити найбільш оптимальним поняттям саме «гідний життєвий рівень».

На сьогодні у науковій літературі зустрічається багато різноманітних варіацій визначення терміна «гідний життєвий рівень», адже він включає велику кількість аспектів, що стосуються взаємодії держави, суспільства та індивідів. Так, С. Синчук, визначаючи гідний рівень життя, має на увазі не лише економічні складові рівня життя особи, а такий набір соціальних благ, які відповідають функціональним потребам людини та забезпечують її всебічний розвиток і можливість повноцінної життєдіяльності. Традиційно такий стандарт життя як мету здійснення соціальної політики держави в науковій літературі та законодавстві прийнято позначати терміном «гідний рівень життя» людини [4, с. 235]. У свою чергу Л. Кулачок-Тітова зауважує, що категорії «гідного життя», «гідного (достатнього) рівня життя» та «гідної праці» також широко застосовуються в міжнародних деклараціях, хартіях, конвенціях. Так, у Декларації МОП про соціальну справедливість у цілях справедливої глобалізації 2008 року вказується на світовий характер Програми гідної праці, виконуючи яку держави повинні вирішувати стратегічні задачі у сферах зайнятості, соціального захисту, соціального діалогу та прав у сфері праці. Зазначені категорії, хоча й містять спільну складову «гідний», оскільки апелюють насамперед до людини та її гідності, все ж мають різний зміст і різний ступінь законодавчого забезпечення та гарантованості з боку держави. Ці поняття тісно пов'язані з категоріями соціальної справедливості, соціальної держави, людської солідарності, а також із категоріями прожиткового мінімуму, межі малозабезпеченості, порогу бідності [5, с. 123].

У наукових джерелах виокремлюють такі особливості категорії «гідний життєвий рівень»: 1) вживається у багатьох значеннях: суб'єктивне право, категорія державної політики, показник ефективності державної політики, міжнародний соціальний стандарт, принцип соціального забезпечення тощо; 2) має суб'єктивний та оціночний характер, оскільки пов'язаний із визначенням людської гідності, з певними суб'єктивними відчуттями задоволеності у реалізації ключових людських потреб; 3) одночасно із суб'єктивним характером тяжіє до необхідності чіткого визначення, для реального втілення принципу забезпечення гідного рівня життя необхідним є його вимір, що проявляється у визначенні набору чітких якісних та кількісних показників; 4) обов'язковість нормативно-правового закріплення та гарантування, орієнтованого на міжнародно-правові стандарти [6, с. 45].

Важливу роль у забезпеченні гідного життєвого рівня відіграє й право соціального забезпечення. Вважаємо, що забезпечення гідного життєвого рівня у праві соціального забезпечення слід визначити як ключову правову вимогу, яка розвивається в контексті більш загальної засади державної політики та напряду розвитку міжнародних стандартів, яка полягає у взятті на себе державою зобов'язань щодо гарантування правової можливості отримання кожним відповідного нормативно визначеного та науково й економічно обґрунтованого, заснованого на міжнародних стандартах, обсягу матеріальних та нематеріальних благ, які є необхідними для задоволення базових потреб людини, а також потреб у її розвитку, рівень яких відповідає людській гідності.

Досліджувана категорія, причому в наведеній галузі з огляду на її актуальність та істотність, перетворюється на одну із ключових засад, довкола яких будується вся система наведеної галузі. Вперше гарантування соціальним забезпеченням гідного рівня життя особи як принцип сучасного права соціального забезпечення обґрунтував П. Пилипенко [7, с. 71–74], чим започаткував нову сферу вітчизняних наукових досліджень.

Більш детально розкриваючи принцип забезпечення гідного життєвого рівня, наведемо його характерні ознаки: виступає складовою більш загальної правової вимоги, яка поширюється на всі напрями та сфери державної політики, об'єднуючи їх, спрямовуючи на досягнення спільної цілі; полягає у взятті державою на себе зобов'язань. Тобто у процесі забезпечення реалізації наведеного принципу у сфері соціального забезпечення важливою є саме активна діяльність держави, закріплення та створення належних умов, гарантій, здійснення конкретних заходів; визначає обов'язковість гарантування людині правової можливості отримання відповідного обсягу матеріальних та нематеріальних благ; обсяг благ, які отримує людина для забезпечення її гідного рівня життя, повинен бути обов'язково науково обґрунтованим, відповідати реальним економічним умовам та реаліям ринкових відносин, а також ґрунтуватися на загальновизнаних міжнародних стандартах; істотним є саме усвідомлення того, що обсяг благ, які людина отримує для забезпечення гідного існування не може відповідати показникам прожиткових мінімумів для відповідних категорій осіб чи орієнтуватися на їх розміри (як це традиційно відбувається на теренах України). І тут важливо виробити якісно новий підхід, за якого обсяг необхідних благ та потреб, які вони задовольняють, формується з урахуванням: а) якісного задоволення базових потреб людини (а не просто мінімального задоволення) у їжі, одязі, житлі, побутових речах тощо; б) розрахунку обсягу благ, який є адекватним для забезпечення кожному власного людського розвитку, почуття власної людської гідності; в) визначення необхідного додаткового набору благ, які є необхідними для людей, які потрапили у скрутну ситуацію (під дію соціального ризику), людей з особливими потребами для того, щоб забезпечити рівноправність у доступі до гідного рівня життя та можливості отримувати належне задоволення своїх потреб.

Аналізуючи чинне вітчизняне законодавство, бачимо декларативність принципу забезпечення гідного життєвого рівня, спотворення його сутності та невідповідність розуміння зазначеного принципу загальновизнаним міжнародним стандартам. У правовій системі України фактично не закріплено поняття «гідний життєвий рівень», а здійснена його підміна поняттям «достатній життєвий рівень» у розумінні забезпечення людини мінімально необхідним для продовження життя набором благ. Так, у Преамбулі Конституції України зазначається, що Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей та дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя приймає Конституцію. Проте надалі у самій Конституції України закріплено окремо, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Проте далі чомусь проголошено, що кожен має право саме на достатній (а не гідний) життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [8]. Законом України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» від 05.10.2000 № 2017-III визначено, що основні державні соціальні гарантії встановлюються законами з метою забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. До числа основних державних соціальних гарантій включаються: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; розміри державної соціальної допомоги та інших соціальних виплат. Основні державні соціальні гарантії, які є основним джерелом існування, не можуть бути нижчими від прожиткового мінімуму, встановленого законом [9].

Здійснюючи системний аналіз наведених положень, бачимо, що категорія «достатній життєвий рівень» у правовій системі України прирівнюється до мінімального прожиткового рівня, включаючи мінімальний обсяг благ, які дозволяють задовольнити лише деякі первинні потреби людини (наприклад, у харчуванні), і то не на досить високому рівні. Достатній життєвий рівень в Україні за нормативним його вираженням вимірюється у відповідних прожиткових мінімумах, що суперечить загальновизнаній міжнародній доктрині та правовим актам. Також варто зазначити, що у жодному із законів України, зокрема «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», Основах законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування не закріплено принципу забезпечення гідного життєвого рівня за допомогою функціонування системи соціального страхування, а також того, що розмір виплат, які здійснюються в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, повинен забезпечувати їх отримувачам гідний рівень життя. Лише у Законі України «Про соціальні послуги» від 17.01.2019 № 2671-VIII зазначено про те, що надання соціальних послуг здійснюється на засадах поваги до честі та гідності [10].

Висновки. Підсумовуючи викладене, вважаємо за необхідне офіційного визнання та чіткого й конкретного нормативно-правового визначення принципу забезпечення гідного життєвого рівня у галузі соціального забезпечення. Зокрема, нормативно-правове розроблення змісту принципу забезпечення гідного рівня життя, визначення його ключових показників повинне здійснюватися в рамках кодифікації соціально-забезпечувального законодавства. Зокрема, наведений принцип має бути текстуально закріплений у переліку основних принципів права соціального забезпечення. Потім його необхідно деталізувати, закріпивши окремою статтею визначення його сутності, перелік якісних і кількісних показників, які характеризують дотримання у сфері соціального забезпечення саме гідного рівня життя (включаючи їжу, одяг, житло належної якості, задоволення культурних, освітніх та інших нематеріальних потреб, надання інших благ, необхідних для повноцінного розвитку особистості). Також слід закріпити в кожній організаційно-правовій формі соціального забезпечення, за кожним видом та виплатою, що відповідні допомоги, послуги, виплати повинні забезпечувати особі, яка їх отримує, гідний життєвий рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мацокін В.В. Право громадян України на достатній життєвий рівень: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2008. 19 с.
2. Ярошенко О.М. Проблеми забезпечення конституційного права громадян на достатній життєвий рівень. *Проблеми законності*. 2019. Вип. 145. С. 106–117.
3. Ярошенко О.М., Вапнярчук Н.М. Стаття 48. *Конституція України. Науково-практичний коментар* / за заг. ред.: Р.О. Стефанчука, О.В. Петришина; Нац. акад. прав. наук України; Конст. Суд України. Харків: Право, 2024. 1176 с.
4. Синчук С. Гарантування гідного рівня життя особи у сфері соціального забезпечення. *Вісник Львівського університету. Серія: Юридична*. 2011. Вип. 52. С. 234–242.
5. Кулачок-Тітова Л.В. Право на гідний рівень життя в міжнародному, зарубіжному та національному законодавстві. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право*. 2014. № 1106. Вип. 17. С. 122–126.
6. Гнатенко К.В. Забезпечення рівня життя, не нижчого за прожитковий мінімум, встановлений законом як принцип соціального забезпечення. *Право та державне управління*. 2020. № 2. С. 42–47.
7. Право соціального забезпечення України: підручник [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, С.М. Синчук та ін.] / за ред. П.Д. Пилипенка. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ: ІнЮре, 2010. 504 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 № 2017-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>.
10. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>.